

PAPER DETAILS

TITLE: Yunan Adalarındaki Eski Türk Varliginin Edebî İzleri III: İstanköy (Kos)

AUTHORS: Mehmet Turgut Berbercan

PAGES: 31-45

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/465711>

Yunan Adalarındaki Eski Türk Varlığının Edebî İzleri III: İstanköy (Kos)*

Mehmet Turgut BERBERCAN**

Öz

Türklerin 1523'te fethettikleri İstanköy (Kos), Ege'nin On İki Ada bölgesinde bugün Rodos ile birlikte Türk varlığının hem nüfus hem de kültürel izler açısından devam ettiği önemli bir adadır. 1912'de İtalyan egemenliğine geçen İstanköy; 1947'de Yunanistan'ın idaresine bırakılmış ancak adadaki Türk varlığı, geçen yıllar zarfında yapılan zorunlu göçler ve asimilasyon politikaları yoluyla azalsa da kendini korumayı başaramamıştır. Adadaki Türk mimari eserleri ve bu eserlere ait kitâbeler, dünden bugüne ulaşarak eski Türk kültür mirasının en önemli tanıkları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, İstanköy bir ada olarak her ne kadar çok yakınında bulunan Anadolu'dan ve Türkiye Türklerinden hudutla ayrılmış ve Yunanistan idaresine bırakılmış olsa da adanın Türkleri tarafından konuşulmaya devam eden, unutulmayan Türkçe de bilhassa ilgi çeken önemli bir kültür mirasıdır. İstanköy Türklerinin Türkçesi bugüne kadar dikkatlerden kaçmış ve literatürde yer alacak detaylı bir incelemeye tâbi tutulmamıştır. Türkiye Türkçesinin Güneybatı Ege sahil kesimlerinde konuşulan ağız özelliklerine yakın fakat ayrı bir ağız olarak bulunan İstanköy Türkçesi, adanın çeşitli yönleriyle birlikte dil özellikleri açısından bu çalışmada incelenmiştir. Çalışma, politik sebeplerle önce İtalyan sonra da Yunan iradesi ve idaresine bırakılmış, sorunlarıyla ilgilenilmemiş veya unutulmuş Türklerin yurdu olan İstanköy'deki Türk ağzının kendine has özelliklerinin belirlenmesi, filolojik açıdan incelenmesi ve böylece tanıtılması amacını taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: İstanköy, Kos, Türkler, Türkçe, Ağız.

Literature Traces Of Old Turkish Existence In Greek Islands III: Istankoy (Kos)

Abstract

Istankoy (Kos) was conquered by Turks in 1523. It is important that the island has still Turkish population and cultural traces of Turkish nation today same as the island Rhodes in the area of Twelve Islands. Istankoy entered into the domination of Italians in 1912, after that in 1947, the Island was left to the government of Greece.

* 16-17 Kasım 2017'de Kıbrıs'ta düzenlenen Adalarda Türk-İslam Kültürü Sempozyumu'nda sunulan tebliğin "Yunan Adalarındaki Eski Türk Varlığının Edebî İzleri III: İstanköy (Kos)" başlığıyla oluşturulmuş makale halindeki neşridir.

** Çankırı Karatekin Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Eski Türk Dili Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, mtberbercan@karatekin.edu.tr

Geliş Tarihi - Received: 12.01.2018

Kabul Tarihi - Accepted: 28.02.2018

Turkish-speaking people decreased from year to year but Turkish existence conserved itself against the forced migration and assimilation policies. Turkish architectural works and the epigraphs of those works are one of the most important witnesses of old Turkish cultural heritage from past to today. As an island, Istandkoy is very close to Anatolia besides that it has separated by borders from Turks of Turkey and left to the government of Greece, but even so never-forgotten and still-spoken Turkish language of Turks in Istandkoy is another interesting cultural heritage that reached today. The Turkish dialect of Istandkoy Turks is escaped from the attention and never analysed in detail in the related literature. In this work, Turkish dialect of Istandkoy which is very close to the dialects of South western Aegean coasts of Turkey but has its own features is analysed with some other aspects from the point of its dialectological structure. As is known, Istandkoy is culturally forgotten Turkish land or an area has unsolved cultural problems. The main aim of this work is to determine and examine the specific aspects of Turkish dialect of Istandkoy philologically and so to introduce the aforesaid dialect sophisticatedly.

Key Words: Istandkoy, Kos, Turks, Turkish, Dialect.

Giriş: İstandköy ve Türkler

İstandköy, diğer adıyla Kos, Anadolu'nun hemen yanı başında bulunan Doğu Ege adalarından biridir. Bugün Türkiye'den (Bodrum veya Turgut Reis limanından) deniz yoluyla kolayca ulaşılabilen, kültürel açıdan ilgi çekici ve turizm imkânlarıyla popüler hale gelmiş bir adadır. Günümüzde İstandköy'de, yaklaşık 1500 civarında Osmanlı bakiyesi olan yerli Türk yaşamaktadır.* Ayrıca Ada'daki Türklerin bir kısmının Girit'in Yunanistan tarafından ele geçirilmesinin akabinde getirilmiş göçmen Türkler olduğu belirtilmelidir. İstandköy'deki Türk-İslam kültürü varlığını her şeye rağmen kısmen korumakta, kurulan vakıf ve Müslüman dernekleri yoluyla yaşatılmaya çalışılmaktadır. Osmanlı devrine ait Türk varlığının ve kültürünün özellikle cami, çeşme, hamam gibi eserler ve bunlara ait kitâbeler vasıtasıyla günümüze ulaştığı Ada limanına atılan ilk adımdan itibaren hemen göze çarpmaktadır.

İstandköy 1523'te, Rodos'un fethinden hemen sonra Türk hâkimiyetine girmiş, Anadolu'dan gelen Türk nüfus ile birlikte Ada'nın nüfusu çeşitlenmiş ve artmıştır. Ege'nin *On İki Ada* (= Dodekanisos) bölgesinde bugün Rodos ile birlikte Türk varlığının hem nüfus açısından hem de kültürel açıdan devam ettiği istisnai bir ada olması İstandköy'ün Türk dünyası için önemini ve bu adaya gösterilecek bilinçli dikkati arttırmaktadır. 1912'de idaresi İtalyan güçlerine verilmek zorunda kalan İstandköy, Rum nüfusun çoğunluğu oluşturduğu gerekçesiyle Türkiye'nin görüşü bile

* Günümüzde İstandköy'de yaşayan Türk nüfusun ne kadar olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Kanaatimce bu sayı bilinenin çok üzerindedir.

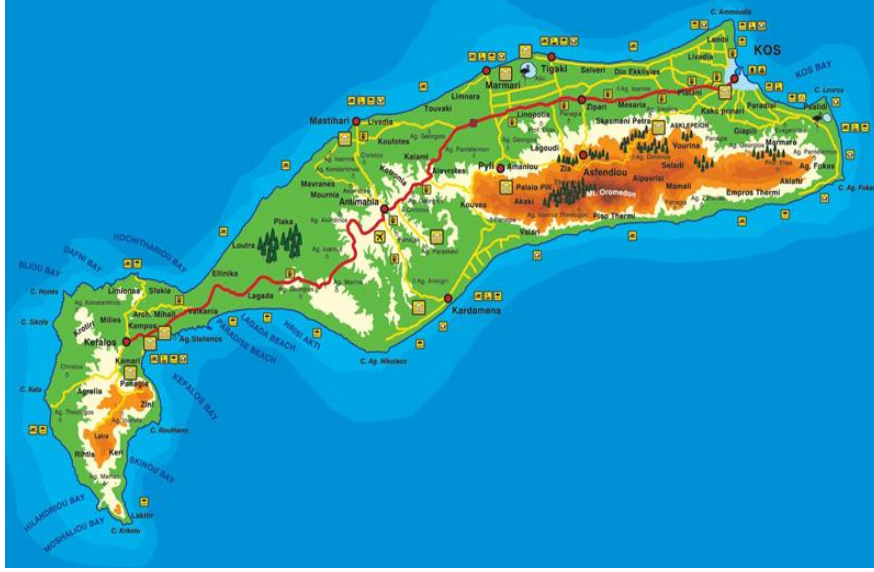
alınmadan Paris antlaşmasıyla 1947’de Yunanistan’a bırakılmıştır. Fakat İstanköy Türkleri, birçoğu Türkiye’ye göçse de (Özellikle Bodrum ve İzmir’e) baskılara direnmeyi kısmen başararak Ada’da tutunmuş ve kendilerini dikkate almayan politikalarla karşı durarak dil ve kültür açısından kimliklerini korumuşlardır. Türkiye ile Yunanistan arasında 1923’te yapılan mübadele antlaşması esnasında On İki Adalar içinde kalan İstanköy’ün İtalyan işgalinde bulunması Midilli, Sakız gibi kuzeydeki adalarda görüldüğü üzere Türk nüfusun kaybolmasına doğal olarak engel olmuştur.

Harita I: (<https://www.kosisland.gr/images/stories/maps/1.jpg>)

Haritada adeta Anadolu’nun bir parçası gibi görünen İstanköy, deniz yolculuğu ile Türkiye’ye sadece 8 mil kadar (yaklaşık 15 km) uzaklıktadır. En yakın nokta 5 km’ye kadar düşer (bk. Harita I ve II). Batıdan doğuya bir ucundan diğer ucu yaklaşık 45 km olup 287 kilometre karelik alanıyla diğer Doğu Ege adalarının tümüne nazaran orta büyüklükte bir adadır. İnce ve uzun bir şekle sahip olan İstanköy, Batı Anadolu dağlarının uzanış biçimine paralel olarak Gökova körfezine doğru doğu-batı yönünde uzanmaktadır. Etrafındaki verimsiz topraklara ve engebeli kayalık arazilere sahip Kalimnos (Kilimli) gibi adalara göre verimli toprakları, bağ ve bahçeleri, özellikle limon ve zeytin ağaçları ile tarım açısından oldukça zengindir. Ege denizindeki önemli geçiş noktalarından biri üzerinde bulunan İstanköy, Bodrum yarımadasının tam karşısında yer alarak stratejik bir boğaz (Kos Kanalı) teşkil etmektedir. Bu yönleriyle tarih boyunca bir ilgi merkezi olan İstanköy’ün tarihi, mitolojik döneme kadar uzanır. Antik çağda Eski Anadolu kökenli halklara ait krallıkların ve Büyük İskender’in hâkimiyetinde kalan Ada, Pers istilasını yaşamış ve arkasından sırayla Roma ve Bizans idaresine geçmiştir. MÖ 400’lü yıllarda tıp biliminin kurucusu

olan Hipokrat'ın İstanköy'de doğduğu ve yaşadığı bilinmektedir. 14. yüzyılın başında Saint-John Şövalyeleri İstanköy'ü ele geçirmiş, yaklaşık 200 yıl süren Şövalyeler idaresine Rodos'un fethinden hemen sonra 1523'te Osmanlı Türkleri son vermiştir. 1912'de İtalyan işgaline kadar İstanköy, 389 yıl Osmanlı Devleti'ne bağlı kalmıştır.

Harita II: (<https://www.kosisland.gr/images/stories/maps/3.jpg>)

İstanköy'e Anadolu'dan ilkin Bektaşî ve akabinde yoğun Sünnî Türk nüfus gelmiştir. Ada'ya ilk etapta 1000 kadar Türk yerleşmiş, bu sayı yıllar içinde artarak devam etmiş, 1912'den itibaren büyük bir azalma göstermiştir. Dikkat çekici olarak, Ali Fuad'ın verdiği nüfus bilgisine göre, 20. yüzyılın hemen başlarında adada 17.824 kişi yaşamaktaydı ve bu nüfusun 9863'ü Müslüman'dı (Ali Fuad, 1338: 24). Ada'nın merkezinde ve merkeze yakın Germe [Platani] kasabasında yoğunlaşan, az miktarda Kabapınar'da [Kako pinari] (Eski bir Bektaşî köyü) bulunan ve toplamda 1500 civarında kaydedilen Türk kitlesinin en büyük problemi okuldur. Sadece "Müslüman" olarak anılan ve "Türk" kimlikleri görmezden gelinen İstanköy Türkleri, anadilleriyle eğitimden yoksundurlar ve çoğunun tahsili yoktur. Heybeliada'daki ruhban okulunun kapatılmasının ardından ve Kıbrıs olaylarından sonra 1971'de Türk okulu İstanköy'de tamamen kapatılmıştır. Özellikle 1970'lerde, Kıbrıs olaylarının etkisi Ada'daki tansiyonu yükseltmiş, Türkler üzerinde büyük bir baskı oluşturmuştur. Yakın zamanda Gökçeada'da Rum ilkokulu açılmıştır. Gökçeada'daki okula karşılık olarak, İstanköy'de idaresi Türklerin elinde bulunan bir Türk okulu acilen açılmalıdır.

20. yüzyılı yanı başlarındaki Anadolu'dan kültürel olarak izole edilmiş bir şekilde geçiren Adalı Türklerin bilhassa gençleri, yavaş yavaş asıl kimlikten uzaklaşmakta ve Rumcaya rağbet etmektedir (ayr. bk. Kaymakçı ve Özgün, 2015: 15-25). 21. yüzyıl, 20. yüzyıl gibi olmamalıdır; İstanköy ve Rodos Türkleri unutulup ihmal edilmemelidir. Bodrum ve Turgut Reis ile İstanköy arasında yapılan karşılıklı gemi seferleri ile Türkiye Türklerinin Ada'yı yoğun bir şekilde ziyaret etmeye başlamaları Ada Türkleri üzerindeki kültürel izolasyonu bir parça kaldırmakta, İstanköylü Türklerle Anadolu Türklerini buluşturmaktadır. Ayrıca Türk televizyon kanallarının Ada Türklerince takip edilmesi, İstanköy Türklerinin Türkiye ile iletişimini ve ilgisini arttırmaktadır. İstanköy'de, Rodos'ta ve Türkiye'de dernek çalışmalarının aktif hale getirilmesi, *Rodos ve İstanköy Türklüğü Ansiklopedisi*'nin yazılması (bk. Kaymakçı, 2017), Avrupa Milletleri Federal Birliği (FUEN)'nin Rodos ve İstanköy Türklerinin hakları, Yunanistan içindeki statüleri ile ilgili kamuoyunu bilgilendiren bir çalışma yapması önemli gelişmelerdir (bk. Fautré, 2017).

Resim I: Bilgisine danışmak üzere İstanköy'de tanıştığımız Ada Türklerinin bugün en yaşlısı Mehmet İzmirlioğlu (En sağda [ayr. bk. *Resim IV*]) ve ailesi.

İstanköy İsmi

İstanköy adası, tarih boyunca çeşitli isimlerle anılmıştır. Bugün dünyada “Kos (Cos)” ismiyle tanınan Ada'ya Yunanlılar “Kos” ve “Stin Kos”, Latinler “İstingo” yahut “Stanko”, Saint-John Şövalyeleri “Lango”, İtalyanlar “Koo (Coo)”, Türkler ise “İstanköy” ismini vermiştir. Piri Reis, 17. yüzyılda Ada'nın gayrimüslimler tarafından “Lanko” şeklinde zikredildiğini bildirir (Piri Reis, 1973: 209). Esasen şövalyelerin taktığı isim olan “Lango”, Latince “uzun” anlamındaki “Lungo” kelimesinden gelir;

adanın ince ve uzun bir kara parçası olması, bu ismin neden Ada'ya verildiğini açıklamaktadır. Yunanlıların verdiği isim olan “Kos”, tarihî ve mitolojik bir açıklamaya sahiptir. MÖ 1000’lerde Ada’da yaşamış kral Merops’un kızının ismi olan “Koon”dan “Kos” kelimesi türetilerek Ada’ya isim olmuştur.

Evliya Çelebi’nin Seyahatnamesi’nde Ada ismi, “İstanköy” şeklinde açık bir şekilde kaydedilmiştir. Türklerce verilmiş bu ismin Yunanlıların Ada’ya taktıkları “Stin Kos” isminden geliştirilerek Türkçeleştirildiği ve Türk telaffuzuna uygun hale getirildiği düşünülmektedir. Kelime iki parça olarak “istan” ve “köy” şeklindeki iki ayrı kelimenin birleştirilmiş halidir. İlk kelime “istan”ın Yunanca artikel “stin”den geliştirilen ve Türkçede anlamı bulunmayan bir kelime olduğu ileri sürülmüştür. Halikarnas Balıkcısı, Türkçede Yunancadaki harf-i tarif (*article definitif*) “stin”in (kimi kez sadece /s-/ yahut /z-/ olarak telaffuz edilir) ses değişimi yoluyla, birlikte kullanıldığı kelimeyle birleştirildiğini yani “Stin Myrina”dan *İzmir*, “Stin Poli(s)”den *İstanbul*, “Stin Ko(s)”dan *İstanköy* (= Kos), “Stin Nikea”dan *İzmit*, “Stin Nikomediya”dan *İzmit* şekillerinin oluştuğunu kaydetmiştir (Halikarnas Balıkcısı, 1977: 159-160, 285; 1985: 62-63). Adalı Türklerin bazılarının “istan” kelimesindeki ikinci ünlüyü uzun ünlüyle “istaan” şeklinde telaffuz ettikleri görülmektedir. Bu durum, Ada isminin Arap harfli imlasında da te (ت)’den sonra elif (ا)’in kullanılmasıyla tespit olunmaktadır. Ancak telaffuzun uzun ünlülü olması eski imladaki okuma alışkanlığına bağlanarak dünden bugüne ulaşmış bir telaffuz etkisi olarak düşünülebilir.

Ada halkı tarafından bilinen etimolojiye göre “İstanköy” isminin Pargalı İbrahim Paşa ile ilgili bir rivayetle bağlantısı bulunmaktadır. Rivayete göre, Bodrum Kalesi’nin fethinden sonra Pargalı İbrahim Paşa kaleye çıkıp İstanköy adasına bakarak “Bu kimin adası?” diye sormuş. Cevaben “Bu, kefer köyüdür” demişler. Paşa’nın Ada’yı almak istediğine isnaden Ada’ya “İstenen Köy” denmiş ve “istenen”den “istan” kelimesi doğmuş. Bu halk etimolojisinin yanında, zayıf bir düşünce olarak, Farsça kökenli ve yer ismi yapan *-(i)stân* eki ile “istan” arasında bir ilgi düşünülebilir. Fakat Türkçede, sadece ek hüviyetinde bulunan bir gramer şeklinin doğrudan doğruya yer ismini karşılayacak şekilde kullanılmış olması pek uzak ve zorlama görünmektedir (Söz konusu تان س eki için bk. Johnson, 1852: 683c); ayrıca Farsçada, *âstân* “ayakkabı yapan; uyuşmuş miskin; eşik, kapı dibi; saray; Osmanlı idaresi, hükümeti; kutsal kişilerin türbesi”, *astân* ~ *estân* “dinleme yeri, uyunan yer” ve *âsitâne* “evliya türbesi” şekillerinde ses benzerliği taşıyan çeşitli kelimeler ile Arapçada *ustân* yer ismi (Bağdat’a yakın dört ilçeden biri) ve *astân* “yaşlı ağaç kökleri” bulunmaktadır. F. Johnson’ın lügatından alınarak sıralanan bu kelimeler arasında dikkat çekici olarak, *astân* (تَان س) için “A place of rest: a

sleeping-place” (= bir dinlenme yeri: bir uyuma yeri) şeklinde bir anlam verilmiştir. *âstân* (آستان) için ise, verilen anlamlar arasında “The Ottoman Porte” (= Osmanlı idaresi, hükümeti)” bulunmaktadır (bk. krş. Johnson, 1852: 73c; ayr. diğer sözlükler bk. Parlatır, 2011: 107b; Mütercim Âsım Efendi, 2009: 26a); ayrıca medli elif kullanılarak yazılan kelimenin “eşik, kapı dibi” anlamının olması, İstanköy’ün coğrafi olarak deniz yoluyla Anadolu’ya adeta bir kapı eşiği gibi açık ve çok yakın olması sebebiyle düşündürücü görünmektedir. Fakat bu noktada, ada isminde bulunan /i-’nin geçirdiği şüpheli fonolojik değişimi açıklamak gerekecektir.

İkinci kelime “köy”ün ise Anadolu’da Türklerce kurulmuş yerleşim yerlerinin isimlerinde sıkça görülen “oturanları çiftçilerden ibaret olan, kasabadan küçük ev topluluğu (TDK Türkçe Sözlük, 1955: 465; ayrıca bk. Şemsettin Sami, 1317: 1218-1219)” anlamındaki isim olduğu bellidir; harcîâlem bir bilgi olarak bu isim, Farsça *kūy* (کوی) şeklinden gelişerek Türkçede yaygınlık kazanmıştır. Türk telaffuzunda kalın ve uzun ünlülü “Ko(s)”, Ada’daki yoğun tarımsal faaliyete Türkçedeki en uygun isimlerden biri olarak ve bu kelimeye ses açısından oldukça yakın bulunan “köy” kelimesine devşirilmiştir (k/oo/ > k/öy). Osmanlı döneminde, Türklerle yerleşmeleri için açılan bazı yerlere ait Türkçe olmayan kimi toponimlerin Türk telaffuzuna göre yeniden şekillendirilerek hatta Türkçedeki benzer bir kelime kullanılarak yerleştirilip yaygınlaştırıldığı anlaşılmaktadır. *Limni* (Lemnos) adasına muhtemelen yazın bile serin olan esintili havası nedeniyle “Ilımlı”, *Tasos* (Thassos) adasına taşlık yapısı nedeniyle “Taşöz” veya “Taşoz”, *Samotraki* (Samothraki) adasına yüksek bir ada olması göz önünde bulundurularak “Semadirek”, *Kalimnos* adasına o devirde Ada’da gelişmiş el sanatlarından biri olan kilimcilik sebebiyle “Kalimno” kelimesine benzeyen “Kilimli” isminin verilmesi diğer örnekler olarak gösterilebilir. Osmanlı tarafından verilen bu isimlerin varlığı, Adaların Türklerce vatan kabul edildiğini gösteren önemli bir delildir.

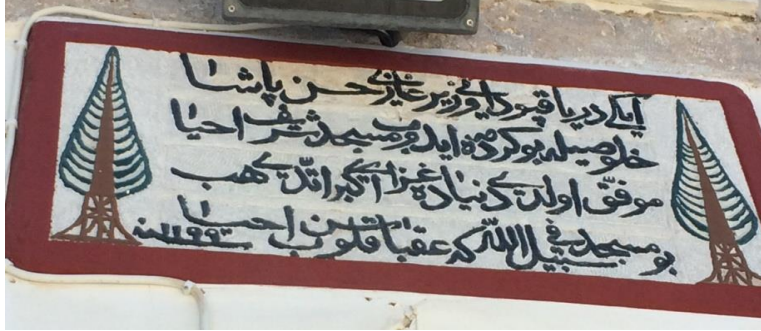
İstanköy’de Türk Eserleri

İstanköy’deki Türk kültür varlığının en göz alıcı temsilcileri şüphesiz Türk mimari eserleridir. Ada merkezinin birçok yerinde camiden çeşmeye ve hamama değin kitâbeleriyle birlikte bir Osmanlı Türk eserine rastlamak mümkündür. Bu eserler ve bu eserlere ait birer edebi metin olarak bulunan kitâbeler, geçmişteki Türk varlığının kültürel ve edebi izleri olduğu kadar hâlihazırdaki Türk varlığının Ada’daki varlığının da gelecek için teminatıdır (Ayrıca bk. *Ekler: İstanköy’de Bulunan Türk Kitâbeleri*). Çünkü bir yerdeki sanat eserleri, mimari eserler o yere tarihten gelen milli bir aidiyet ve o yerde bulunan kişilere milli bir mülkiyet hissi sağlar. Bu his, toprağın vatan olarak hissedilmesinde elzemdir.

Resim II: İstanköy Limanı'ndan bir görünüm (20 Haziran 2017)

I. Camiler ve mescitler: Ada limanına girişte, Narince kalesinin içinde bulunan Süleymaniye Camii, Anadolu'dan İstanköy'e gelenleri adeta karşılar şekilde ilk başta göze çarpmaktadır. Ada'da 17 civarında camii vardır. Bazıları harap vaziyette yahut kullanım amacından farklı şekilde kullanılmaktadır. Ada merkezinde bir tane, Germe köyünde de bir tane olmak üzere sadece iki tanesi ibadete açıktır. Defterdar Camii (Ada merkezi meydanında bulunmaktadır. Günde iki vakit ibadete açıktır), Cezayirli Hasan Paşa Camii, Atik Camii (18. yüzyılda yapılmış bir cami olup Alman harbinde minaresi yıkılmıştır. Uzun süre Türk okulu olarak kullanılmış, 1971'de İstanbul Heybeliada'daki Ruhban okulunun kapatılmasına misilleme olarak kapatılmıştır), Moruk Camii (Mimari özellikleri sinagogu andırmaktadır; sinagogdan çevrilmiş bir cami olabilir. "Moruk" kelimesi "Mora" ile ilgilidir. İmamı Rıfat Efendi sebebiyle Rıfat Efendi Camii olarak da anılmıştır), Tabıtlı Camii (Eski Cami de denir. Bir süre tabut deposu olarak kullanılması dolayısıyla bu adı almıştır), Saray Kurşunlu Camii, Kumburnu Hamidiye Camii (Bu cami tamamlanamamıştır. Yanında Mescid Efendi mescidi vardır), Ada merkezinde Helvacılar mahallesinde Sütçe mescidi, Kabapınar'da Salkım Söğüt Camii, Germe Sırmolla Mehmed Efendi Camii, Olukbaşı Camii (Germe'de olup günde iki gün ibadete açıktır), Koniario'da Çınarlı Camii (Koniario = Konyarı'da yani "Eski Pili"dedir. Bu bölgeye Konya civarından gelen Türkmenler yerleştirildiği için "Konyarı" ismi oluşmuştur), Andımahya (Kaleköy)'de Süleymaniye Camii, Kefalos'ta Aktepe Camii bulunmaktadır. Ayrıca namazgâhlar vardır. Bunlar sadece Ege ve Akdeniz bölgelerinde rastlanan havadar, gölgelik yerlere yapılmış ibadet yerleridir. Ada'da birçok eski namazgâh bulunmaktadır: Şüküre Hanım Namazgâhı, Celeplerin namazgâhı, Söyütçe Namazgâhı, Yapılı Namazgâhı vs.

Resim III: Germe'de Olukbaşı Camii kitâbesi (20 Haziran 2017)♦

II. Hamamlar: Ordu Hamamı (Cezayirli Camii karşısında. Şu an bar olarak kullanılmaktadır), Yokuşbaşı Hamamı (Burayı eskiden Arnavutoğulları namı bir Müslüman aile işletirmiş), Miskin Hamamı (Saray Camii yakınında) başlıca hamamlar olup ayrıca İstanköy Yunan Polis merkezinin yanında müze olarak kullanılan bina da eski bir Türk hamamıdır.

III. Türbeler: Hacı Paşa Dede Türbesi (Şu an İstanköy Müslümanları Vakfı'nın idare merkezidir), Zincirli Dedeler Türbeleri (Kumburnu'ndaymış fakat Kıbrıs olayları esnasında yıkılmıştır. Kıbrıs olayları esnasında Germe kasabasının etrafı çevrilmiş ve kasabaya giriş çıkış kontrol altına alınmıştır. Adalı Türklerin anlattığına göre Türkler adeta bu kasabada hapis hayatı yaşamıştır. Tüfekleri toplanmış, polis ve asker kontrolünde çok sıkıntılı günler geçirmişler) [İstanköy'deki Türk mimari eserleriyle ilgili olarak ayrıca şu çalışmaya bk. krş. Konuk, 2008; Kaymakçı, 2017].

İstanköy Türk Ağzı

İstanköy Türklerinin Türkçesi, yani İstanköy Türk ağzı, bugün Türkiye'nin Güneybatı Anadolu Türk ağızlarına yakınlık göstermekle birlikte kendine has özelliklere sahiptir. Özellikle kelime kadrosu açısından zengin bir birikime sahiptir. Ancak ne yazık ki dil zenginlikleri unutulmuş ve kaybolmak üzeredir. İstanköy ağzı; Anadolu'dan, Eğriboz gibi çeşitli Ege adalarından ve özellikle Girit üzerinden gelen Türklerin ağız özellikleri üzerine müşterek kurulmuş kendine has vurgu, aksan özellikleri olan ayrı bir ağzı teşkil etmektedir. Diyalektolojik olarak bu ağza, farklı özellikler göstermeyen Rodos Türklerinin ağzı da dâhil edilir.

Anadolu'da unutulmuş, izlerine Türkistan'da veya Eski Türk lehçelerinde rastlanacak ses ve yapı özellikleri taşıyan kelimelere sahip olan

♦ *İki deryâ kapudânı vezir gâzî Hasan Paşa
Hulûsıyla bu Germe'de idüp mescid-i şerîf ihyâ
Muvaffak oldu dünyâda gazâ-yı ekber etti hep
Bu mescid fî-sebîlillah ki 'ukbâsın kılup ihyâ [Sene 1199 (= 1784)]*

İstanköy ağzı için Kıbrıs Türkçesi gibi kendine has özellikleri olan bir Türkçe olarak “İstanköy Türkçesi” tanımını yapmak gayet mümkündür. Siyasi nedenlerle önce İtalyan sonra da Yunan idaresine bırakılmış olan İstanköy, içinde barındırdığı Türk halkı ile Türkçenin yaşatıldığı ancak içinde Türk dilinin mevcudiyetinin anılmadığı bir yerdir. Literatürde, derleme sözlüklerinde, ağız araştırmalarında, Türk diyalektolojik atlaslarında unutulmuş İstanköy’ü Türk dili araştırmaları açısından incelemek öncü ve önemli bir görev olarak görülmüştür. Filolojik bir perspektifte, aşağıda çeşitli başlıklar altında “İstanköy Türk Ağzı” tanıtılacaktır.

İstanköy Türk ağzının en önemli özelliği kelime kadrosunda Ada’ya mahsus ya da ses ve/ya yapı açısından farklılık arz eden orijinal kelimeleri bulundurmasıdır (Örneğin; *yıl-* “sapmak, dönmek”, *key-* “giymek”, *yavız* “güzel”, *sokkan* “iskorpit balığı”, *karacut* “çörek otu”, *goklangoz* “salyangoz”, *işlek* “çalışkan” vs.). Ada Türkçesinin kelime kadrosu içinde Rumca kökenli (*piron* “çatal”, *trapeza* “masa”) birçok kelime bulunmakla birlikte az miktarda İtalyanca kelimeye de (*festa* “festival”, *motosako* “motosiklet”) rastlanmaktadır. Türkiye Türkçesinden ayrılan belirgin ses değişme ve nöbetleşmeleri arasında, ünlülerde *u ~ ı* (Bilhassa *y-*’li kelimelerde: *yavız*, *yaamır*, *yımırta*; *kavırma*), *a ~ e* (*arkadeş*, *benē* “bana”, *senē* “sana”), *o ~ u* (*bubalık*, *billor*); ünsüzlerde *b ~ p / b ~ v* (*babıç*, *bapor*), *s ~ z* (*horos*, *zandalya*, *yüşlük*), *ø < ğ* (*yaamır*, *soan*, *çır-*), *K ~ G* (*gaşık*, *key-* “giymek”) bariz bir şekilde gözlenmektedir. Yapısal açıdan bakıldığında, *i-* esas yardımcı fiilinin düşürülmesi (*yaşlıdım* “yaşlıydım”, *meraklıdım* “meraklıydım”), *-d ~ -t duru{r}* şeklindeki süreklilik birleşik fill çekimi (*det duru* “diyip duruyor”, *kod duru* “koyup duruyor”), soru ekinde sonra şahıs unsurunun getirilmesi (*Türk mün?* “Türk müsün?”, *Bodrumlu mun?* “Bodrumlu musun?”) en belirgin yapı şekilleridir.

I. Kelime Kadrosundan Örnekler:

aa: hayır

açık: azıcık, çok az

arkadeş: arkadaş

babıç: ayakkabı

bapor: vapur

betmes: pekmez

beylikyol: büyük yol (Ayrıca Ada’daki en büyük ana yolun ismidir)

billor: (Arapça kökenli “billûr”dan) cam, bardak

bubalık: kayınpeder

çardaki: (< Rumca) çardak

çır-: çağırma

çiket: bluz, tişört

çikin: çirkin

darı: mısır

divit: kalem
fesfese: vesvese, kuruntu
festa: (< İtalyanca) “fiesta”dan gelir; festival
frenk inciri: bir meyva
gaşık: kaşık
geren: ev çatısı onarımı ve yapımında kullanılan malzemenin ismi
goklangoz: salyangoz
ha: evet
horos: horoz
iskele: ev merdiveni
işlek: çalışkan
kabak köftesi: müjver de denen bir kabak yemeği
kakılı: çok
kalami: kamış (Hem İstanköy’de hem İstanbul’da yer ismi. İstanbul’da bir semt adı olan *Kalamis* (Kalamış), Rumca *kalami*-s “kamış” isminden gelir. Ancak Arapça “kalem” isminin varlığı ve eski kalemlerin “kamış”tan yapıldığı göz önünde bulundurulursa “kalami” isminin Arapçadan Rumcaya geçtiği anlaşılmaktadır).
karacut: çörek otu
kavırma: kavurma
kelfodulluk: aşırı gururluluk
kenef: kötü kadın
kenker: bostanı şevket bitkisi
kepere: bir ot
key-: giymek
key-: kesmek
kıdıgılli: saka kuşu; ayrıca bir argo kelimesi
kokarkabak: bir kabak türü
külür: arpa-buğday unu ile yapılan sertçe çörek
laap: lakap, takma isim
lobya: fasulye
markuç: hortum
maşarba: maşrafa, büyük kadeh
mendil: baş örtüsü
motosako: (< İtalyanca) motosiklet, motorlu bisiklet
namazbezi: seccade; baş örtüsü
pançar: pancar
patlıcan inciri: bir incir türü
payzen: nalbant
pesmet: peksimet
peşkir: bir tür havlu
pilisbit: bisiklet
piron: (< Rumca) çatal

posa: şarap tortusu ile kaplanarak yapılan bir tür peynir (İstanköy'ün meşhur bir peyniri)
reçina: çam sakızı ile yapılan bir tür şarap (İstanköy'de meşhur bir şarap türü)
ruj: allık (Türkiye Türkçesindeki “dudak boyası” anlamından farklı olarak)
sarmısak: sarımsak
sene: sana
sıcaksu: kaplıca
soan: soğan
sokkan: iskorpit balığı
sopa vermek: dövmek
sömürt-: somurtmak, yüz asmak
tabla: tepsi
tentene: dantel
tos-: vurmak
trapeza: (< Rumcadan) masa
yaamır: yağmur (tepeli yaamır batırmış “yükseklere çok yağmur yağmış”)
yavız: güzel
yıl-: sapmak, dönmek (*bu yolda yıl* “bu yoldan sap, dön”)
yıliver-: dönüvermek
yımurta: yumurta
yourtlu: bir kızartma yemeği
yumal-: toplanmak
yüslük: peçe, yüz örtüsü
zandalya: sandalye
zıbın: bayan elbisesi, tek parça etek
zimbirtı: çalgı

II. Çeşitli İfadeler:

anadola bakmak: İstanköy'ün Anadolu'ya bakan sahilinde olmak
bene ne / sene ne: bana ne / sana ne
det duru: “diyor, diyip duruyor” (-t/-d duru yapısı, fiillerde süreklilik çekimi teşkil eder)
dokuz kelle sarmısakla yenmemek: dayanılmaz, tahammül olunmaz olmak
g.t çırpamak: boşa çalışmak
gidik gider, gelik gelir: gitmek isteyen gider, gelmek isteyen gelir
god duru: “koyuyor, koyup bırakıyor” (-t/-d duru yapısı, fiillerde süreklilik çekimi teşkil eder)
hep bilaber: hep beraber
hora geçmeyen a.a var sığır b.ku yama: nankör insan için söylenen bir söz
karpuzun yamuğu, topalın a.ı başkadır: bir halk deyişi
mandalinaya portakal denmez: “gerçekçi olmak gerekir” anlamında
oturamayan meyhaneye a.ı kaynar k.rhaneye: bir halk deyişi
ohohoş olsun: bir sevinç sözü

(*sus yoksa*) *keçiler geviş alır*: “kimse duymadan konuş; başımıza dert açarsın” anlamında

* Halk kültürüne ait birer unsur olarak Ada’da kullanıldığı tespit edilen lakap ve/ya argovâri kelimelerden bazıları şunlardır: *ninnacı* (esasen “ufak tefek” anlamında), *kuldur* (kör, ölmüş, bitmiş), *hacı kabak*, *tavuko*, *süzgülü*, *panoş ~ nannoş* (ahlaksız), *kostak* (çalımlı; kabadayı) vs.

Ekler: İstanköy’de Bulunan Türk Kitâbeleri

Kitâbe Örneği I (Haziran 2017)

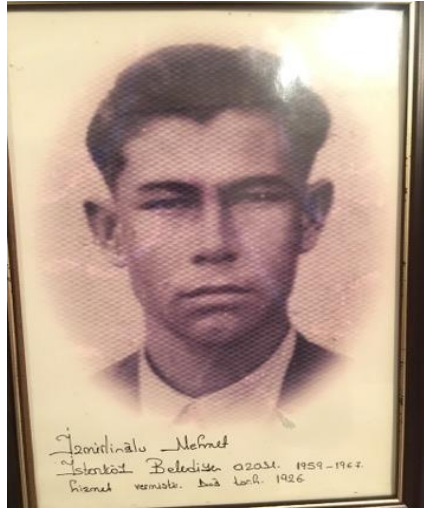
Kitâbe Örneği II (Haziran 2017)

Kitâbe Örneği III (Haziran 2017)

** Bilgilerinden istifade edilen İstanköylü kaynak kişilerden bazıları:*

Mehmet İzmirlioğlu (1926 doğumlu; İstanköy'deki en yaşlı ve bilge Türk [bk. *Resim IV*]), İsmet Kunellaki (1944 doğumlu; İstanköy'deki bugün kapalı bulunan Türk okulunun son öğretmeni Remziye Kunellaki'nin yakını), İbrahim Kunellaki (1946 doğumlu; Müslümanlar Derneği Başkanı), İsmail Acımüezzîn (1953 doğumlu), Ali Payzanoğlu (1954 doğumlu), Kadri Memiş (1964 doğumlu; İstanköy Kardeşlik Derneği Başkanı), Aytül Haydaraki (yerel esnaf, butik sahibi), Mazlum Payzanoğlu (İstanköy Kardeşlik Derneği Eski Başkanı, Turizmci), Süleyman Kavakçı (Defterdar Camii müezzini).

Resim IV: Mehmet İzmirlioğlu (1926-)

Sonuç

Türk varlığının dil, kültür ve tarih açısından önemli izlerini kültür mirası içinde korumaya devam eden İstanköy adası, çeşitli yönlerden tanıtılmış ve bu tanıtım vasıtasıyla Türklüğün İstanköy'deki millî mirasına, adadaki kültür izlerine ve edebî değerlerine resimlerle birlikte dikkat çekilmiştir. Seri makaleler hâlinde sonuçlarını neşretmeye başladığımız proje çalışmaları, müteakip zamanlarda yapılacak seyahatlerden elde edilecek sonuçlarla birlikte geliştirilerek devam edecektir. Bu şekilde, günümüzde Türk kültürünün hüküm sürdüğü Anadolu ile kültürel açılardan kesinlikle ayrı düşünülmemesi gereken Doğu Ege adalarının ve bu adalara ait eski Türk kültür varlıklarının tanıtılması yolundaki çalışmaların sürdürülmesi planlanmaktadır.

Kaynakça

- Ali Fuad (1338). *Adalarımız Türkiye'den, Anadolu'dan ayrılamaz.* Kastamonu.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi (1935). C. IX, İstanbul: Devlet Matbaası, 214 226.
- Evliya Çelebi (2013). *Seyâhatname* (İndeksli Tıpkıbasım), (S. A. Kahraman, Yay. Haz.). C. I-VI, Ankara: TTK Yayınları.
- Fautré, W. (2017). *Yunanistan: Rodos ve İstanköy'deki etnik Türkler*. Human Rights Without Frontiers International (Avrupa Milletleri Federal Birliği ile Rodos, İstanköy ve Onikiada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği katkılarıyla).
- Halikarnas Balıkcısı (1977). *Hey koca yurt*. 2. bs. İstanbul: Hürriyet Yayınları.
- Halikarnas Balıkcısı (1985). *Düşün yazıları*. 3. bs. İstanbul: Bilgi Yayınevi.
- Kaymakçı, M. ve Özgün, C. (2015). *Ege Denizinden yükselen sessiz çılgılık, Rodos ve İstanköy Türklerinin yakın tarihi*. İzmir: DT Yayıncılık.
- Kaymakçı, M. (2017). *Rodos ve İstanköy Türklüğü ansiklopedisi*. İzmir: Rodos, İstanköy ve Onikiada Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Konuk, N. (2008). *Midilli, Rodos, Sakız ve İstanköy'de Osmanlı mimarisi*. Ankara: SAM Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Johnson, F. (1852). *A dictionary of Persian, Arabic and English*. W. H. Allen: London.
- Mütercim Âsım Efendi (2009). *Burhan-ı Katı*. Ankara: TDK Yayınları.
- Parlatır, İ. (2011). *Osmanlı Türkçesi sözlüğü*. Ankara: Yargı Yayınları.
- Pîri Reis (1973). *Kitâb-ı Bahriyye, Denizcilik Kitabı I-II*. İstanbul: Tercüman 1001 Temel Eser: 19.
- Şemsettin Sami (1317). *Kâmûs-ı Türkî*, İstanbul.
- TDK Türkçe Sözlük (1955). Ankara: TDK Yayınları.